

КАТРИЧ А. В.,

аспірант

*(Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України)*

УДК 346.9(346)(52)

**ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті шляхом аналізу наукових поглядів щодо поняття «зловживання процесуальними правами» сформульовані актуальні питання визначення вказаного поняття у господарському законодавстві та закріплення його у процесуальному кодексі.

Ключові слова: господарський процес, процесуальні права, зловживання процесуальними правами, процесуальна відповідальність.

В статье путем анализа научных взглядов относительно понятия «злоупотребление процессуальными правами» сформулированы актуальные вопросы по определению указанного понятия в хозяйственном законодательстве и закреплению его в процессуальном кодексе.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, процессуальные права, злоупотребление процессуальным правом, процессуальная ответственность.

In the article, by analyzing scientific views on the notion of «abuse of procedural rights», problematic questions are formulated to define this concept in economic legislation and to fix it in the procedural code.

Key words: economic process, procedural rights, abuse of procedural law, procedural responsibility.

Вступ. Під час здійснення правосуддя в державі спостерігається вчинення учасниками процесу різних протиправних дій, які направлені на затягування розгляду справи по суті. Так, окремі дії протидіють судовому захисту порушених прав та законних інтересів інших осіб, які приймають участь у розгляді справи. Дані протиправні дії спонукають до додаткових затрат часу, матеріальних коштів на встановлення дійсних обставин справи. Тому одним з важливих питань господарсько-процесуального права може бути розробка окремих пропозицій, які ефективно нададуть окрему модель, що надасть змогу ефективно протидіяти виникненню нових засобів недобросовісної поведінки учасників процесу та підвищить ефективність господарського процесу.

На даний час проблеми зловживання процесуальними правами знаходять своє відображення в періодичних виданнях та науковій літературі. Деякі вчені у своїх наукових дослідженнях приділяли увагу визначенню поняття «зловживання процесуальною відповідальністю». Результати цих наукових пошуків знайшли своє відображення у працях таких вчених, як: Голодинський О.Ю., Хміль М.М., Барміна О.М., Петренко В.С., Юдін А.В., Резнікова В.В., Фонова О.С., Смітюх А.В., Кот О.О. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та аналіз наукових праць, визначення поняття зловживання процесуальними правами, шляхів його подолання, та на підставі цього запропоновані зміни до процесуального законодавства.

Результати дослідження. В Конституції України, рішеннях Європейського суду з прав людини та законодавстві України не має прямої заборони на зловживання окремими правами. Однак зазначення щодо сумлінного виконання належних суб'єкту прав та недопустимість зловживання ними можна побачити в окремих статтях.

Наприклад, можна виділити статтю 42 Конституції України, де вказано, що «не допускаються зловживання монополюючим становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція» [1]. В статті 63 Закону України «Про акціонерні товариства» вказано, що посадові особи органів акціонерного товариства повинні діяти в інтересах товариства, дотримуватися вимог законодавства, положень статуту та інших документів товариства [2].

У рішенні Європейського суду з прав людини від 7 липня 1989 року у справі «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії» зазначив, що заявник зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосередньо його, утримуватися від використання

прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання [3].

Багатьом країнам Європи відоме поняття зловживання процесуальними правами. Наприклад, до таких країн можна віднести Німеччину, Францію, Бельгію та інші. У кожній європейській країні вже приділялася увага проблемам даного питання та у законодавстві визначенні окремі норми та шляхи боротьби з ними. Єдине, що пов'язує всі європейські країни, це наявність норм, які містять загальні положення про учасників процесу, де вказано про їх поведінку, яка повинна бути добросовісною та відповідати нормам права. Однак не завжди поняття добросовісності є дієвим при здійсненні своїх прав учасниками процесу. Чечіна Н.О. свого часу цілком слушно відмітила, що добросовісна поведінка кожної сторони в процесі забезпечує нормальну діяльність суду та всіх осіб, які беруть участь у процесі, забезпечує з'ясування матеріальної (об'єктивної) істини у кожній справі й одночасно з цим гарантує можливість здійснення процесуальних прав іншою стороною, забезпечує її інтерес щодо швидкого та правильного розгляду справи [4, с. 32]. Хоча деякі вчені, наприклад Голодинський О.Ю., підтримують принцип об'єктивної істини, однак на сьогодні у господарському процесі застосовується принцип змагальності, у зв'язку з чим питання зловживання процесуальними правами привертає увагу [5].

Український дослідник Хміль М.М. під зловживанням права розуміє таку форму здійснення права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права всупереч із його цільовим призначенням або здійсненням дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі й цілі здійснення права встановлені в законі [6, с. 16].

Науковці, які досліджують поняття зловживання саме процесуальними правами, найчастіше співвідносять його з категорією недобросовісного користування учасниками процесу своїми процесуальними правами. Так, у процесуальних правовідносинах заборона зловживання правом найчастіше здійснюється через заборону «недобросовісної» поведінки. Власне недобросовісна поведінка, порушення принципу «добросовісності» вважається зловживанням права. Цікавим видається думка Барміна О.М., яка зазначає, що «визначення поняття «сумлінності» можливо виробити лише на теоретичному рівні, приводячи в систему фрагменти законів, що містять елементи даного феномена, оскільки сумлінність правової поведінки важко перевести в конкретну правову форму, подібно до того, як складно сформулювати поняття «справедливість», яка, як відомо, у кожного своя» [7, с. 87].

В науковій літературі не має єдиної думки щодо зловживання процесуальними правами у господарському процесі. Це питання більш детально визначалося в інших галузях права, наприклад у цивільному процесуальному праві.

На думку Петренко В.С. зловживання процесуальними правами можна визначити як дії або бездіяльність учасників процесуальних правовідносин, які спрямовані на реалізацію належних їм процесуальних прав з метою заподіяти майнову або нематеріальну шкоду іншим учасникам процесу, або як діяльність, спрямовану на реалізацію належній такій особі прав всупереч закону [8, с. 16].

Так, під зловживанням процесуальними правами у цивільному процесуальному праві Юдін А.В. розуміє особливу форму цивільного процесуального правопорушення, тобто навмисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу (а в окремих випадках і суду), що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і здійснювані лише з видимістю реалізації таких прав, пов'язані з обманом відносно відомих обставин справи, в цілях обмеження можливості реалізації або порушення прав інших осіб, що беруть участь в справі, а також в цілях того, що перешкодило діяльності суду щодо правильного і своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи, що ваблять застосування засобів цивільного процесуального примушення [9, с. 57].

Резнікова В.В. під зловживанням процесуальними правами у господарському процесі розуміє: діяння (дія та/або бездіяльність), яке полягає у реалізації учасниками судового процесу наданих їм законом прав та повноважень всупереч їх призначенню, з протиправною заінтересованістю, що призвело та/або може призвести до завдання шкоди як публічним, так і приватним інтересам шляхом утруднення чи унеможливлення досягнення завдань господарського судочинства [10].

Фонова О.С. визначає зловживання процесуальним правом як неприпустиме здійснення права, що звернено проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи, рівноправності сторін або веде до вкрай несправедливих результатів для противної сторони [11].

Заслугує окремої уваги поняття, яке ввів Смітюх А.В. – «процесуальна диверсія». Автор розуміє процесуальну диверсію, як непряму та деструктивну дію з використанням процесуальних прав особи, що приймає участь у розгляді судової справи, з метою ускладнити противнику здобуття перемоги у правовому конфлікті в цілому [12]. Він відокремлює поняття «зловживання процесуальними правами» та «процесуальна диверсія». Аналізуючи його праці, можна визначити, що право на законодавче закріплення має саме поняття «зловживання процесуальними правами», бо термін «процесуальна диверсія» відноситься до процесуальної техніки та не містить остаточної правової оцінки окремих дій учасників процесу.

Отже, багато вчених, які досліджували питання про зловживання процесуальними правами, говорять про те, що це окремий вид процесуального правопорушення, за яке може виникнути процесуальна відповідальність. Таким чином, аналізуючи усі попередні визначення вчених щодо питання зловживання процесуальними правами, можна сказати, що це – окремі дії учасників процесу, які ведуть до несприятливих наслідків для інших учасників процесу.

В статті 22 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) вказано, що сторони повинні добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи [13]. В даному тексті добросовісність користування процесуальними правами потрібно розглядати таким чином, що особи, які беруть участь у справі, не повинні зловживати наданими їм правами.

Аналізуючи господарське процесуальне законодавство, можна побачити, що воно не містить поняття «зловживання процесуальними правами». Однак поняття відповідальності за зловживання процесуальними правами передбачена. Наприклад, у статті 49 ГПК, де вказано, що господарський суд може покласти судові витрати на одну з сторін, якщо встановить, що спір виник внаслідок неправильних дій цієї сторони. Тобто частина друга даної статті вказує на санкцію за окреме правопорушення (зловживання процесуальними правами), тобто є окремим видом процесуальної відповідальності [13].

Важливим для визначення поняття зловживання процесуальними правами є розуміння, в яких саме діях проявляється дане зловживання, наприклад: необґрунтовані заяви відводів суддям; неявка в судові засідання; необґрунтовані клопотання про відкладення судового розгляду; необґрунтоване подання зустрічних позовів; подачі заяви про розгляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами; подання клопотань про проведення будь-яких експертиз, про притягнення великої кількості третіх осіб, до яких спір по справі не відноситься і т.п.

Дані випадки чітко не закріплені у господарсько-процесуальному законодавстві. Тому нерідко дані зловживання є непомітними та не тягнуть за собою процесуальну відповідальність. Тобто не існує чітких санкцій, в яких може бути визначена окрема санкція за дане порушення.

Однак слід зазначити, що все ж окремі випадки зловживання процесуальними правами були визначені в Інформаційному листі ВГСУ від 15.03.2010 р. № 01-08/140 «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві». Відповідно до Інформаційного листа, зловживанням процесуальними правами слід вважати наступні дії з боку сторін та третіх осіб: необґрунтовані відводи суддів господарських судів, нез'явлення представників учасників судового процесу в судові засідання без поважних причин та без повідомлення причин, подання необґрунтованих клопотань про вчинення судом процесуальних дій, подання зустрічних позовів без дотримання вимог Господарського процесуального кодексу України [14, с. 13].

Однак визначення у листі окремих дій, які можна кваліфікувати як зловживання процесуальними правами, фактично не має чіткого закріпленого механізму протидії.

Слід зазначити, що у новому проекті ГПК законодавцем визначена новела у формі «Заходи процесуального примусу». Так, у статті 132 проекту ГПК вказано, що заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства [15]. Основним видом даного процесуального примусу є штраф. Згідно зі статтею 136 проекту ГПК суд може постановити ухвалу за стягнення штрафу саме за зловживання процесуальними правами [15]. Однак у новому проекті законодавець так і не вказав, що є зловживанням процесуальними правами та в якій формі це може проявлятися при здійсненні господарського процесу.

Так, в науковій літературі теоретики та практики визначають лише теоретично окремі способи протидії процесуальним зловживанням. Однак ще одним актуальним питанням є реагування на дане правопорушення саме суду. Тобто суд як учасник процесуальних правовідносин та як орган державної влади повинен виявляти дані зловживання та на підставі закону та своїх повноважень ефективно на них реагувати. Суд повинен не тільки виявити саме зловживання процесуальним правом, а й правильно його кваліфікувати, тобто визначити, що це є саме порушення, а не «добросовісне» використання прав учасниками процесу. Виникає питання щодо визначення окремих кваліфікаційних ознак, які допоможуть суду ефективно визначати у діях учасників процесу правопорушення у вигляді зловживання процесуальними правами. Як зазначає Кот О.О., при наявності в учасника судового процесу певного суб'єктивного процесуального права висновок про зловживання ним можливий, якщо це право здійснюється не з тією метою, для якої воно надане процесуальним законом [16, с. 41]. При цьому, зважаючи на важливість забезпечення можливості захисту матеріального права учасником судового процесу, висновок про зловживання ним процесуальними правами повинен бути підтверджений належними доказами з огляду на презумпцію добросовісності процесуальної особи.

Діяльність вітчизняної судової системи свідчить про негативний характер досліджуваного явища та про недостатність протидії недобросовісній поведінці учасників судового процесу, яка виражається в окремих способах зловживання процесуальними правами. Тому потрібно звернути увагу на впровадження у проект нового господарського кодексу окремої кваліфікації та ознаки поняття зловживання процесуальними правами. Так, Резнікова В.В. у своїй науковій роботі запропонувала такі ознаки зловживання процесуальними правами:

1. зловживати процесуальними правами можуть лише ті особи, які беруть участь у справі та наділені відповідними процесуальними правами за ГПК України;
2. недобросовісна поведінка в діях осіб, які зловживають процесуальними правами в господарському процесі;
3. прихована мета зловживання такими правами, яка пов'язана з прямим умислом;
4. має бути присутнім інтерес учасника судового процесу, який зловживає правом, при оцінці відповідної поведінки [10].

Тим не менше, визначення різних форм зловживань процесуальними правами та їх ознак дозволяє стверджувати необхідність визначення системи заходів протидії зловживанням процесуальними правами, які б являли собою сукупність процесуальних дій суду, спрямованих на недопущення або усунення процесуальних правопорушень.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, можна сформулювати наступні висновки. Проблема зловживання процесуальними правами з боку учасників процесу в даний час має особливу значимість у зв'язку з тим, що нерідко особи, які беруть участь у справі, з метою безпідставного отримання необхідного їм рішення суду, затягування процесу або для інших недобросовісних цілей використовують належні їм процесуальні права всупереч їх дійсним призначенням.

Для попередження процесуального правопорушення у формі зловживання процесуальними правами необхідно законодавчо закріпити поняття даного зловживання та визначити дієвий механізм перешкодження таким діям. Так, можна запропонувати таке визначення зловживання процесуальними правами, як неприпустиме здійснення права, що має ознаки процесуального правопорушення та тягне за собою негативні процесуальні наслідки для інших учасників процесу.

Зловживання процесуальними правами – це не тільки особливий, але й основний вид процесуальних правопорушень. Інакше кажучи, коли учасник процесу виходить за межі дійсного змісту свого права, він зловживає ним та автоматично стає суб'єктом процесуальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: [офіц. текст] : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.: станом на 1 січ. 2006 р.]. – К. : Мін-во Юстиції України, 2006. – 124 с.
2. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.08.2008 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 50-51. – ст. 384.
3. Судова практика Європейського суду у спрах з фіскальними органами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/emorozov/article/23480.aspx>
4. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения / Н.А. Чечина. - Л. : Изд-во ЛГУ, 1962. – 68 с.
5. Голодинський О.Ю. Особливості застосування доказів у господарському процесі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Pravo/10_56679.doc.htm
6. Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 19 с.
7. Бармина О.Н. Злоупотребление правом / отв. ред. В.А. Кодолов. Киров : Радуга-ПРЕСС, 2015. 133 с.
8. Петренко В.С. Механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві / В.С. Петренко // Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали круглого столу. – Одеса : Фенікс, 2015. – 90 с.
9. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве / А.В. Юдин // – СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 360.
10. Резнікова В.В. Відповідальність учасників господарського процесу за зловживання правами та невиконання процесуальних обов'язків [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://uajcc.org/vidpovidalnist-za-zlovguvannay-pravom/>
11. Фонова О.С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/zl_proc_prav.pdf

12. Смітюх А.В. Щодо розмежування понять «процесуальна диверсія» та «зловживання процесуальними правами» у господарському процесі [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=43625>
13. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.91 р. № 1799-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
14. Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві: Інформаційний лист ВГС України від 15.03.2010 р. № 01-08/140 // Вісник господарського судочинства. – 2010 р. – № 3. – С. 13.
15. Проект нового Господарсько-процесуального кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/files/Proekt_GPK_100317.pdf
16. Кот О.О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами / О.О. Кот // Вісник Верховного суду України. – 2017. – С. 36-44.

